

Elşən Mirişli

Gence şəhəri
tarixçi

II Yazı

Ahıska türkləri 1943-cü və 1944-cü illərdə sovet gizli polisi tərəfindən bütövlükdə deportasiya edilmiş Qafqazda yaşayan altı etnik qrupdan biridir. Onların digər beşi çeçenlər, inquşlar, balkarlar, qaraçaylar və kalmıqlardır. Onların deportasiya edilməsi prosesi digər etnik qruplara nisbətən az sənədləşdirilmişdir. Ahıska türklərinin sovet Orta Asiyasına sürgün edilməsinə 1944-cü ilin 14 noyabr tarixində start verildiyinə inanırlar. Əməliyyat 26 noyabr 1944-cü il tarixində sona çatmışdır. Əməliyyatın başlanğıc mərhələsində sovet qoşunları səhər saat 4 radələrində Ahıska türklərinin yaşadığı evlərə gəlir və onların göndəriləcəkləri yer barədə heç bir şey demir. Əhaliyə daha xəbərdarlıq verilmir. NKVD tərəfindən verilən ilk xəbərdarlıqda bildirilir: "Siz deportasiya edirsiniz. Hazırlaşın siza üç gün bəs edəcək ərzaq məhsulları götürün. Hazırlaşmağımıza iki saat vaxt verilir". Ahıska türklərini yaxınlıqlardakı dəmir yol stansiyalarına aparmaq üçün "Studebaker" yük maşınlarından istifadə edildi. Deportasiya zamanı Ahıska türkləri məcburi şəkildə öz evlərindən Orta Asiyaya (Türküstan) köçürülmüşdür. Onlar mal-qara üçün nəzərdə tutulmuş vaqonlarla sürgünə göndərildilər.

Ahıska türkləri xüsusi yaşayış məntəqələrində yerləşdirilmişdi. Bu yaşayış məntəqələrinin məqsədi SSRİ-nin mərkəzdən uzaq ərazilərində iqtisadi inkişaf üçün bir ucuz əmək sistemi olmaq idi. Deportasiya olunanlar məcburi əməyə cəlb olunur. Köç-künler planlı şəkildə həftənin hər günü 11-12 saat işləyirdilər. Onlar yorğunluqdan və donurmadan əziyyət çəkirdilər. İş kvotasını tamamladıqları halda onlara qida ərzaqları verilmirdi. Qida azlığı o qədər ciddi idi ki, SSRİ Xalq Komissarları Soveti Gürcüstan SSR-dən olan köçkünlər üçün un və taxıl ayıran 942 nömrəli sərəncamı qəbul etməli oldu. Sürgün olunmuş əhali hər həftə öz müşahidə orqanlarına raport verməli idi. Onlara xüsusi yaşayış məntəqələrindən qırağa getmələrinə icazə verilmirdi.

Sürgün edilmiş Ahıska türkləri xüsusi yaşayış məntəqələrində keçirdikləri ilk 12 ildə ölçüyəgəlməz məhrumiyət və xaric dünyadan təcrid edilmənin öhdəsindən gəlməli oldular. Onlar sürgündə çoxlu çətinliklər yaşadılar. Bunlara aid idi: qida və dərmanın pis keyfiyyəti, yeni iqlimə uyğunlaşma prosesi, epidemiyalar, məcburi əmək.

26 noyabr 1948-ci il tarixində SSRİ Ali Sovetinin Reyaset Heyəti deportasiya edilmiş etnik qrupları həmin uzaq regionlarda daimi sürgünə cəzalandıran sərəncam imzalayır. Bu sərəncam çeçenlər, inquşlar, Kırım tatarları, Volqa almanları, balkarlar, kalmıqlar və Ahıska türklərinə şamil olunurdu.

Ahıska türkləri 1956-cı ilə qədər "xüsusi" köçürülən yerlərdə yaşadırlar. Hamı nəzarət altında

saxlanırdı. Bütöv bir xalq ən alçalıcı bir vəzifəni yerinə yetirdi: ayda iki dəfə özünü xüsusi komendantlıqda qeyd etdirmək lazım idi. Xüsusi komendantlığın çox ağır qoyduğu şərtlərə danışıqsız əməl edilirdi. Şərtlərə əməl etməyənlər ölüm cəzası ilə cəzalandırılırdı. Qonşu rayona qohum, xəstə, dəfn yerinə getmək üstündə adamları 1948-ci ilin fərmanına əsasən mühakimə edib, iyirmi il katorqa işi kəsirdilər.

İosif Vissarionoviç Stalinin ölümündən sonra SSRİ Nazirlər Sovetinin yeni sədri seçilən Nikita Sergeyeviç Xruşov 1956-cı ildə gizli nitq səsləndirmiş, bu nitqdə Stalinin müxtəlif etnik qrupların deportasiya edilmələri haqqında verdiyi qərarlarını tənqid

ləri və ya onların mənşəyi haqqında bir söz belə yazmır. SSRİ Ali Sovetinin Reyaset Heyətinin 30 may 1968-ci il tarixli sərəncamı onların deportasiyasını etiraf edir, fəqət sərəncamın mətni iddia edir ki, Ahıska türkləri Kazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistandakı yeni evlərinə "köklənib" və orada qalmaq istəyirlər. Ahıska türkləri 1964-cü ildə "Sürgündəki türk xalqının milli hüquqları üzrə türk assosiasiyası"ni təsis edirlər. Bu assosiasiya BMT və "Amnesty International" təşkilatı ilə əlaqə qurmağa çalışırlar ki, onlara öz yurdlarına geri qayıtmağa yardım etsinlər. 1961-ci ildən qayıtmağı tələb edən Ahıska türk hərəkatını basdırmaq üçün repressiyalara əl atılır. Bu metodlarla Ahıska türkü olan aktivistlərin polis nəzarətinə alınmaları, hədə-qorxular və həbslər daxil idi.

türklərin əvvəllər yaşadığı ərazi sərhədyanı zona elan edildi və müvafiq sənəd olmadan ora getməyə icazə verilmədi. İnsanlar həttə bu gün də öz doğma yerlərinə gedib əzizlərinin məzarlarına azad şəkildə baş çəkə bilmirlər.

1988-ci ilin iyun ayında Ahıska türklərinin 200 nümayəndəsi Borjomi rayonunda etiraz aksiyası keçirir və tələb edir ki, öz yurdlarına geri qayıtsınlar. 1989-cu ildə Gürcüstanda yalnız 35 ailə qalır. Eyni zamanda, Mesxetiya regionuna geri qayıdan Ahıska türkləri oranı tərk etməyə vadar edirlər.

Vəziyyət, ən azından sənəd üzərində, 1980-ci illərdə SSRİ Nazirlər Sovetinin yeni seçilmiş sədri Mixail Qarbaçovun dövlət stalinist keçmişi ilə olan bütün əlaqələri kəsmək qərarını alanda

1-5 iyun tarixlərində Özbəkistanın Fərqanə vadisi adlandırılan bölgəsində kütləvi iğtişaq törədilərək özbəklərlə türklər arasında iki etnik kökü bir olan qardaşlar arasında münaqişə törədilmişdi. Hadisələr nəticəsində, dəqiq neçə nəfərin öldürüldüyü məlum olmasa da, həmin ildən etibarən Özbəkistanda yaşayan 110 minə yaxın Ahıska türkü Özbəkistanı tərk edərək, qonşu ölkələrin ərazilərinə sığınmışdır. Özbəkistan Sovet Sosialist Respublikası Ahıska türklərinin ən kompakt yaşadığı Sovet Respublikası olmuşdur. Belə ki, 1988-ci ilin məlumatına əsasən bu respublikada 110 minə yaxın Ahıska türkü yaşamaqda idi. Fərqanə vadisi, Ahıska türklərinin Özbəkistanda ən kompakt yaşadığı yer olmuşdur. Fərqanə hadisələri 1989-cu

Bitməyən bir köç - Ahıska Türkləri

edir, ancaq deportasiya edilən xalqlar arasında Ahıska türklərinin adını hallandırmır. SSRİ Ali Sovetinin Reyaset Heyətinin 28 aprel 1956-cı il və "Böyük Vətən müharibəsi" zamanı deportasiya edilmiş Kırım tatarları, Ahıska türkləri, həmşinlər və onların ailələrinin üzvlərinin xüsusi deportasiya məhdudiyətlərinin ləğv edilməsi haqqında" başlıqlı sərəncamı adı sadalanan etnik qrupların Daxili İşlər Nazirliyinin nəzdindəki orqanların idarəedici nəzarətindən buraxılması əmrini verir. Deportasiya edilən xalqlardan yarısına geri qayıtmağa icazə verilmişdir. Baxmayaraq ki, xüsusi həbs düşərgələrindən sərbəst buraxılırlar, Ahıska türkləri, eləcə də Kırım tatarları və Volqa almanları yenə də sürgündə qalırlar. Deportasiya edilən müxtəlif etnik qruplar məhkəməsiz-filansız məcburi əmək həbs düşərgələrinə göndərilmişdi. Ahıska türklərinin sürgün edilməsi gizli saxlanılmışdı. Sovet İttifaqının daxili siyasətinə görə Ahıska türklərinin deportasiyası olduqca naməlum qalmışdır və elmi araşdırmalar mövzusu olmamışdır.

1928-ci ildən 1937-ci ilə qədər Ahıska türkləri sovet səlahiyyətli tərəfindən gürcü ad və soyadlarını mənimseməyə məcbur edilmişdilər.

1945-1968-ci illərdə rəsmi sovet publikasiyaları Ahıska türk-

Bundan başqa, 26 iyul 1968-ci ildə Gürcüstan SSR Kommunist Partiyasının Birinci Katibi Vasil Pavloviç Mjavanadze bəyan edir ki, regionda yetərli yer yoxdur və hər il yalnız 100 ailənin geri qayıtmasına icazə verilir. 1.211 Ahıska türkü Gürcüstana geri qayıdır, lakin onlar Mesxetiya (Ahıska) regionundan uzağa, ölkənin qərb torpaqlarına qovulurlar. Ahıska bu türk torpağı bu gün Mesxetiya və Cavaxetiya adlanır. Ahıska türkləri ilk dəfə 1958-ci ildə Azərbaycana gələrək burada məskunlaşdılar. 1960-cı illərə qədər davam edən köçlərlə Azərbaycanda məskunlaşan Ahıska türklərinin bu ölkəyə ən son gəlişi Fərqanə hadisələri ilə bağlı oldu. O zaman Ahıska türklərinin növbəti köçü başladı və 40 min Ahıska türkü Azərbaycana gəldi. Həmin zaman Ermənistanla Azərbaycan arasında Qarabağ münaqişəsi başlayırdı. Ağır şəraitə baxmayaraq Ahıska türklərinə sığınacaq verildi. Onlar da Azərbaycanı öz vətənləri bilib, Qarabağda erməni işğalçılarına qarşı döyüşmüşlər.

Gürcüstanda türklərə qarşı belə bir fikir hakim idi ki, guya türklər həqiqətən öz yerlərindən günahsız köçürülməmişlər. Buna görə də respublikanın əhalisi türkləri geri qəbul etmək istəmədi. Respublika hakimiyyət orqanlarının çıxardığı qərara əsasən

dəyişir. SSRİ Ali Soveti 14 noyabr 1989-cu il tarixində bəyan edir ki, Stalinin hakimiyyəti dövründə, Ahıska türkləri də daxil olmaqla, etnik qrupların məcburi köçürülməsi "qeyri-legal və kriminal"dir. Boris Yeltsinin rəhbərliyindəki Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası Ali Soveti 26 aprel 1991-ci il tarixində repressiyaya uğramış xalqların təmizə çıxarılması haqqında qanun qəbul edir. Qanunun ikinci maddəsi bütün kütləvi deportasiyaları "Stalinin böhtan və soyqırım siyasəti" adlandıraraq qınayır. SSRİ-nin 1991-ci ildə süquta uğramasından sonra belə yenidən müstəqillik qazanmış Gürcüstan Respublikası Ahıska türklərinə Mesxetiya və Cavaxetiya regionlarına geri qayıtmaq hüququ vermək təklifini rədd edir. Rusiya Federasiyası tarixçisi Pavel Polyan Stalinin hakimiyyəti dövründə Qafqazdakılar da daxil olmaqla, bütün etnik qrupların deportasiya edilməsini bəşəriyyətə qarşı cinayət hesab etmişdir. O həmçinin, qeyd etmişdir ki, nəzərə alınsa ki, İkinci Dünya müharibəsi zamanı 40.000-ə yaxın Ahıska türkü SSRİ uğrunda savaşımışdır, xəyanətə görə kəsilən cəza "həm ədalətsiz, həm də ki hipotetik" idi.

Fərqanə hadisələri

SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən 1989-cu ilin

ilin 1 iyun tarixində başlanmışdır. Fərqanə bölgəsində yerləşən bazarlarda yerli özbək və türklər arasında başlanmış davaların hadisələrə təkan verdiyi ehtimal olunmaqdadır. Sürgün dövründə Vətənə dönmə bilməyən Ahıska türkləri Azərbaycana – tək millətin bir parçası olan doğma qardaşlarına doğru üz tutur.

Ahıska türkləri ilk dəfə Azərbaycana 1958-ci ildə gəlir və Saatlı-Sabirabad, Xaçmaz rayonunda yerləşdirilir. 1958-ci ildən 80-ci illərin axırlarına qədər Azərbaycanda 50 minə qədər Ahıska türkü yerləşir. 1989-cu il Fərqanə hadisələrindən sonra qaçqınların böyük hissəsi, 40 mindən çox Ahıska türkü də Azərbaycana köçür. 2006-cı ildə əldə edilmiş statistik məlumatlara görə, Ahıska türkləri 260.000-335.000 insandan təşkil olunmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentininin Katibi 7 dekabr 1918-1 aprel 1920 və Əmək və Əkinçilik naziri 24 dekabr 1919-1 aprel 1920 Ahıska türkü Əhməd bəy Pepinov olmuşdur. Ahıska Müvəqqəti hökumətinin rəisi Azərbaycan ədibi, ictimai siyasi xadimi Ahıska türkü Ömər Faiq Nemanzadə olmuşdur. Ahıska Türkləri öz vətənlərinə dönüş mübarizəsini davam etdirməli bir gün vətənə müləq dönməlidirlər.

Son